

УДК 911.3

DOI: 10.31652/2786-5665-2023-3-80-86

Кізиун А.Г.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна.

akizyun@gmail.

<https://orcid.org/0000-0003-2838-9428>

ЕКСТРЕМАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТАХ ПОДІЛЛЯ

Анотація. Розвиток екстремального туризму в будь-якому регіоні України відбувається не ізольовано, а в конкретних ландшафтних комплексах. Мета – на прикладі Поділля обґрунтувати можливості розвитку окремих видів екстремального туризму в його антропогенних ландшафтах. У процесі дослідження використано принципи історизму, комплексності, природно-антропогенного сумісництва; методи – аналізу польових і літературно-картографічних матеріалів, синтезу, ГІС-технологій. Використовуючи класифікації антропогенних ландшафтів Поділля показано, що активніше розвиваються окремі види екстремального туризму в селитебних, промислових, водних антропогенних і бelligеративних ландшафтах (класифікація за видами господарської діяльності), техногенних і пірогенних (за генезою), а також етноландшафтах. Частково розглянуто й можливості розвитку в антропогенних ландшафтах Поділля нових видів екстремального туризму – темного, пригодницького, туризму в антропогенних нетрях. Зазначено, що подальший розвиток екстремального туризму в антропогенних ландшафтах Поділля потребує детальніших досліджень зазначених складових.

Ключові слова: Поділля, антропогенні ландшафти, класифікація, екстремальний туризм, види, розвиток, перспектива.

Kiziun A.Hr. EXTREME TOURISM IN THE ANTHROPOGENIC LANDSCAPES OF PODILLIA

Abstract. The development of extreme tourism in any region of Ukraine does not take place in isolation, but in specific landscape complexes. The aim is to substantiate the possibilities of developing certain types of extreme tourism in its anthropogenic landscapes on the example of Podillia. In the course of the study, the principles of historicism, complexity, and natural and anthropogenic compatibility were used; methods – analysis of field and literary and cartographic materials, synthesis, and GIS technologies. Using the classification of anthropogenic landscapes of Podillia, it is shown that certain types of extreme tourism are developing more actively in urban, industrial, aquatic anthropogenic and beligerative landscapes (classification by types of economic activity), man-made and pyrogenic (by genesis), as well as ethno-landscapes. The possibilities of developing new types of extreme tourism in the anthropogenic landscapes of Podillia – dark, adventure, tourism in anthropogenic slums – are partially considered. It is noted that the further development of extreme tourism in the anthropogenic landscapes of Podillia requires more detailed research of these components.

The development of extreme tourism in any region of Ukraine does not take place in isolation, but in specific landscape complexes. The purpose is to substantiate the possibilities of developing certain types of extreme tourism in its anthropogenic landscapes using the example of Podillia. In the course of the study, the principles of historicism, complexity, natural and anthropogenic compatibility were used; methods – analysis of field and literary and cartographic materials, synthesis, GIS technologies. It is noted that scientists consider the development of extreme tourism without reference to the relevant landscape complexes. Due to the fact that the landscapes of Podillia are completely anthropogenized, the development of all types of extreme tourism takes place in anthropogenic landscapes. Not all of them are equally suitable for the development of extreme tourism. Using the classification of anthropogenic landscapes of Podillia, it is shown that certain types of extreme tourism are developing more actively in urban, industrial, aquatic anthropogenic and beligerative landscapes (classification by type of economic activity), man-made and pyrogenic (by genesis), as well as ethno-landscapes. The possibilities of developing new types of extreme tourism in the anthropogenic landscapes of Podillia – dark, adventure, tourism in anthropogenic slums – are also partially considered. Further development of anthropogenic

landscape studies will lead to a more detailed knowledge of the structure and properties of modern landscapes. This will make it possible to better understand and justify the development of existing and new types of extreme tourism in their structure. It is shown that the current development of extreme tourism in the anthropogenic landscapes of Podillia requires more detailed studies of these components for their rational use in the future.

Keywords: Podillia, anthropogenic landscapes, classification, extreme tourism, types, development, perspective.

Наявність проблеми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. туристичну сферу в Україні розвивали активно. Опубліковано й результати численних наукових досліджень з туристології, серед яких переважають вишукування присвячені традиційним видам туризму, або розвитку туризму загалом. У порівнянні з іншими видами, екстремальному туризму приділено мало уваги: його «згадують» лише при загальних характеристиках видів туризму, або в структурі спортивного туризму. Частіше це «технічні» описи специфіки екстремальних видів туризму та кошторисів їх здійснення. Специфіці ландшафтних комплексів у структурі яких розвиваються ті чи інші види екстремального туризму, від яких залежить їх подальший розквіт або занепад, уваги не приділяється. У зв'язку з майже повною антропогенізацією ландшафтів України, й, особливо, таких регіонів як Поділля, екстремальний туризм розвивається переважно в антропогенних ландшафтах. Найбільш придатними для нього є селитебні, особливо міські, промислові, зокрема, гірничопромислові та водні антропогенні ландшафти – водосховища. Без знання специфіки цих антропогенних ландшафтів та їх впливу на процес розбудови екстремального туризму, його розвиток у майбутньому суттєво ускладниться, що знайде своє відображення у фінансуванні та комфорті цього виду туризму.

Аналіз попередніх досліджень. У географічних і ландшафтознавчих дослідженнях екстремальному туризму та його окремим видам приділено мало уваги. Монографічних видань немає. В окремих статтях лише згадки про той чи інший вид екстремального туризму (Денисик, 2014; Кізіюн, 2017; Тютюньк, 2007). Більше того, у матеріалах науково-практичних

конференцій проведених упродовж 2018-2022 років і присвячених розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні – Кропивницькому, Тернополі, Херсоні, Умані, Львові, Чернівцях та Києві, розгляду проблем становлення екстремального туризму немає. Частково питання наявності, структури та розвитку екстремального туризму в Україні висвітлено у навчальних підручниках і посібниках для закладів вищої освіти. Досліджень щодо розвитку екстремального туризму в антропогенних ландшафтах рівнинної частини України поки що немає. Екстремальний туризм в антропогенних ландшафтах України, особливо в придатних для нього регіонах, зокрема таких як Поділля, розвивається стихійно, а тому потребує детальніших досліджень.

Мета дослідження – розглянути і обґрунтувати можливості розвитку екстремального туризму в антропогенних ландшафтах Поділля.

Методи дослідження. У процесі висвітлення досвіду та розробки пропозицій щодо розвитку екстремального туризму в антропогенних ландшафтах Поділля, використано численні літературно-картографічні матеріали, а також інтернет ресурси. Серед основних підходів обробки цих матеріалів: системний, кластерний, просторово-ресурсний; методи – аналізу і синтезу, історизму, комплексності, абстрагування, прогнозування, ГІС – технологій.

Результати дослідження. Антропогенне ландшафтознавство й туристознавство, на перший погляд різні, однак тісно взаємопов'язані між собою наукові напрями. Особливості та чинники розвитку антропогенного ландшафтознавства на початку ХХІ ст.

розглянуті у монографічних виданнях та окремих статтях. Тут лише зазначено, що антропогенне ландшафтознавство в Україні завершило перший етап свого розвитку, результатом якого є не лише відповідні теоретичні напрацювання і детальне пізнання окремих класів антропогенних ландшафтів, але й формування нових перспективних напрямів їх досліджень (Денисик, 2013). Ці напрями об'єднані в окремі групи за видами господарської діяльності людей, генезою антропогенних ландшафтів, особливостями їх формування тощо.

Екстремальний туризм в антропогенних ландшафтах сформованих відповідними видами господарської діяльності людей. До таких відносяться 12 класів антропогенних ландшафтів. Їх загальна і регіональна характеристика представлена в окремих монографічних публікаціях (Денисик, 2014; Денисик, 2005-2018). Кожному класу антропогенних ландшафтів відповідає свій напрям наукового пізнання, результати якого необхідно врахувати при розбудові екстремального туризму загалом, або окремих його видів. Серед найбільш сформованих напрямів такі:

– *селитебне ландшафтознавство*. Активно розвивається у процесі пізнання міських, містечкових і сільських ландшафтів. Цікаві дослідження селитебних ландшафтів Поділля, що сприяють виокремленню селитебного ландшафтознавства, провели Г.І. Денисик, Ю.В. Яцентюк, О.І. Бабчинська, А.Г. Кізюн, І.О. Буряк-Габрись. Суттєвою складовою селитебного ландшафтознавства є урболандшафтознавство, що вивчає переважно сучасні міські ландшафти. Доцільнішим є використання терміну «міське ландшафтознавство», що включає в себе весь спектр пізнання процесу зародження, розвитку та сучасного функціонування ландшафтів міста. Міські, та частково, містечкові ландшафти є базою для активного розвитку окремих видів екстремального туризму. Це зумовлено не лише

негараздами, зокрема не можливостями виїзду (ковід, війна, тощо), але й більшою концентрацією у міських та містечкових ландшафтах екстремалів, їх організацій, наявності відповідних засобів та можливостей – екстремальних умов. Як приклад – Вінниця. У її межах наявні й використовують для розвитку дитячого альпінізму (скелелазіння) круті (85-900) стінки покинутих гранітних кар'єрів: лівобережжя Південного Бугу, що примикає до Старого міста, околиці Сабарова; Сабарівське водосховища можуть освоювати дайвіністи, а його заболочене верхів'я разом з болотами і перезволоженими ділянками поряд розташованого Буго-Деснянського заказника – для розвитку нового виду екстремального туризму – туризму у натуральних нетрях. Наявність у містах і містечках покинутих та занедбаних промислових підприємств з високими стінками колишніх цехів, водонапірними башнями і трубами – широке поле діяльності туристів – екстремалів і не лише майбутніх альпіністів. Своєрідність селитебних – міських і містечкових та, частково, сільських ландшафтів у можливостях розвитку не одного – двох, а низки видів екстремального туризму. Міські ландшафти Кам'янець-Подільського та прилеглого до нього каньйону річки Смотрич – основа активної розбудови популярного виду екстремального туризму – польотів на повітряних кулях та парашутизму. Завдання селитебного ландшафтознавства не лише рекомендувати відповідні ландшафтні комплекси придатні для розбудови того чи іншого виду екстремального туризму, але й гармонічно вписати їх у сучасний та майбутній ландшафт селитебного ландшафту;

– *промислове ландшафтознавство*. Його розвиток зумовлений пізнанням ландшафтів, що формуються у процесі промислової діяльності людей. Промислове ландшафтознавство активно розвивається у наукових і навчальних закладах розташованих у промислових регіо-

нах, зокрема з видобутку і переробки корисних копалин. Яскравим прикладом є Криворізький басейн залізних руд, промисловим ландшафтам якого присвячені наукові праці В.Л. Казакова, С.В. Яркова, Г.М. Задорожньої та ін.. Промислові ландшафти регіону видобутку і переробки уранових руд в Україні розглянуто у працях І.П. Козинської. У межах Поділля промислові ландшафти та можливості розвитку у їх структурах екстремальних видів туризму, розглянуто у працях вінницьких, тернопільських та львівських географів. У рівнинній частині України, зокрема й Поділля, промислові ландшафти частково замінюють гірські. Особливо це стосується розвитку дитячих видів екстремального туризму. У структурі промислових ландшафтів туристи екстремали частіше й активніше освоюють гірничопромислові наземні та підземні розробки корисних копалин. У межах Поділля до таких відносяться кар'єри з видобутку кристалічних порід – гранітів, гнейсів (Середнє Побужжя), пісковиків, вапняків, доломітів (Середнє Придністер'я, Подільські Товтри) та крейди (Кременецькі гори). Високі (до 30-40 м.), круті (75-900) або терасовані схили кар'єрів давно, однак стихійно, використовують не лише для тренувань, але й змагань з мініальпінізму, знайомства з основами техніки скелелазіння тощо. Серед туристів екстремалів, особливо дайвіністів, зростає зацікавленість до глибоких, іноді 15-25 і більше метрів, водойм, що сформувались в результаті затоплення відпрацьованих кар'єрів підземними водами. Частіше такі водойми зустрічаються в кар'єрах з видобутку гранітів і гнейсів на Середньому Побужжі. Туристи екстремали активніше почали використовувати й підземні розробки вапняків у районі Негінських Товтр на Хмельниччині, околиць с. Джурин та долини річки Кам'янки на Вінниччині, старих підземних розробок фосфоритів на Подільському Придністер'ї (басейни приток Дністра – Уши-

ці та Лядової);

– *рекреаційне ландшафтознавство*. Зараз розвивається найактивніше тому, що значно зросли запити практики. Майже в усіх закладах вищої освіти є або ліцензують спеціальності з різних туристичних напрямів. Це зумовлено зростанням потоків туристів не лише на Чорноморське побережжя, але й внутрішні райони України, особливо придатні для рекреації частини басейнів річок Поділля – Середнє Придністер'я, Середнє Побужжя, водосховища Дністра, Південного Бугу. Це призводить до збільшення площ рекреаційних ландшафтів, їх значення у структурі сучасного ландшафту та економіки окремих регіонів, що сприяє розвитку рекреаційного ландшафтознавства зараз і сприятиме у майбутньому. Особливо увагу у процесі формування рекреаційного ландшафтознавства необхідно звернути на нетиповий у його структурі екстремальний туризм. Ця не типовість зумовлена тим, що рекреаційні ландшафти виконують, переважно, відпочинково-лікувальні функції, а екстремальний туризм забезпечує специфічні потреби малої кількості рекреантів. Поки що у місцях формування рекреаційних ландшафтів, зокрема, у межах Подільських Товтр, Середнього Придністер'я, Середнього Побужжя, туристи екстремали активніше використовують натуральні об'єкти придатні для розвитку тих чи інших видів екстремального туризму. Однак, у процесі розбудови рекреаційних ландшафтів зростає роль й екстремального туризму. Особливо це стосується людей старшого покоління, для яких пішохідні екскурсії, походи, інколи велосипедні маршрути та прогулянки на конях є безпосереднім їх залученням до різних видів екстремального туризму. Це стосується й дітей молодшого віку. Дослідження рекреаційних ландшафтів Подільського Придністер'я з 2014 року дають можливість зробити висновок, що зацікавленість молоді і людей середнього віку в екстремальних ви-

дах туризму зростає. Одна із причин – екстремальний туризм розглядається не лише як специфічна форма відпочинку, але і як можливість своєрідної воєнної підготовки людей призовного віку.

Крім зазначених напрямів розвитку антропогенного ландшафтознавства, хоча й меншими темпами, однак поступово розвиваються сільськогосподарське, белігеративне та інші ландшафтознавства. Серед зазначених на особливу увагу заслуговують види екстремального туризму, що почали розвиватися на базі белігеративних ландшафтів. У зв'язку з воєнними подіями в Україні площі белігеративних ландшафтів суттєво зросли, різноманітнішою стає їх структура і, відповідно, збільшується кількість видів белігеративного екстремального туризму та їх значимість. Тривалий час їм, особливо, упродовж другої половини ХХ ст. в Україні надавали перевагу воєнно-історичному туризму. Він передбачав відвідування історичних місць та музеїв з метою ознайомлення з місцями боїв, зразками бойової техніки часів війни, меморіалами та пам'ятними знаками. З початку ХХІ ст. значно зростає зацікавленість до воєнних об'єктів, особливо покинутих, туристів екстремалів. Це й підземні воєнні споруди (тунелі, ходи, шахти), замки і фортеці, різноманітні наземні фортифікаційні споруди й окремі вогневі пункти. Здебільшого, белігеративні ландшафтні комплекси туристи екстремали освоюють стихійно. Враховуючи специфіку белігеративних ландшафтів (Денисик, 2005-2018), розвиток у їх межах екстремальних видів туризму потребує не лише особливої уваги з техніки безпеки, але й розробки специфічних методів і методики їх розбудови та здійснення.

Екстремальний туризм в антропогенних ландшафтах зумовлених їх генезою. До них відносяться:

– *техногенне ландшафтознавство*. Техногенні ландшафти – особлива генетична гру-

па антропогенних ландшафтів, у яких за допомогою техніки перебудовані всі компоненти ландшафту, включно й літогенна основа. Ландшафтні комплекси техногенного походження наявні у кожному класі антропогенних ландшафтів. У межах Поділля їх активно вивчають з 80-х років ХХ ст. У 2007 р. Ю.Г. Тютюнник висловив думку про можливість формування і розвитку техногенного ландшафтознавства (Тютюнник, 2007). Подальші дослідження техногенних ландшафтів (селитебних, промислових, водних антропогенних, белігеративних) вінницькими, криворізькими, львівськими і частково, уманськими географами та ландшафтознавцями показали, що техногенне ландшафтознавство розвивається успішно. Це дає можливість пізнавати особливості розвитку окремих видів екстремального туризму в антропогенних ландшафтах, формування, яких зумовлено їх генезою. Зокрема, визначити типові ознаки розвитку відповідних видів екстремального туризму, їх подальшої розбудови та забезпечення функціонування у структурі техногенних ландшафтів;

– *пірогенне ландшафтознавство*. Археологічні та історичні матеріали свідчать, що пірогенний чинник мав суттєве значення у формуванні антропогенних ландшафтів не лише у стародавні часи, але й значно пізніше, особливо у ході воєнних дій. Цей чинник не втратив свого значення й зараз. Загальновідоме значення у функціонуванні сучасного ландшафту України масштабних лісових пожеж, згорілих торфовищ і полезахисних лісо-смуг тощо. У процесі формування пірогенних ландшафтів на їх основі будуть розвиватись уже наявні та нові види екстремального туризму. Вони суттєво підсилять практичну значимість та необхідність розвитку екстремального туризму. Особливо це проявиться в умовах де будуть поєднані белігеративні й пірогенні ландшафти;

– *етнокультурне ландшафтознавство*.

Формування антропогенних ландшафтів Поділля часто зумовлено не лише видом господарської діяльності людей та їх генезою, але й різноманітними етнокультурними чинниками. Як результат – зароджуються і функціонують етнокультурні ландшафти – основа подальшого розвитку етнокультурного ландшафтознавства. Суттєвий внесок у розвиток етнокультурного ландшафтознавства зробили С.П. Романчук, М.Д. Грозинський, В.М. Воловик. Дослідженнями цих науковців показано, що етнокультурне ландшафтознавство – міждисциплінарний напрям, який формується на перетині антропогенного та історичного ландшафтознавства, етнографії, урбаністики, туризмознавства, регіоналістики та етнології. На перший погляд етнокультурні ландшафти мало пов'язані з екстремальним туризмом. Однак, окремі види екстремального туризму поступово й успішно розвиваються в етнокультурних ландшафтах. Серед них й види, котрі у західноєвропейських державах уже популярні: темний туризм (приваблення туристів до місць пов'язаних зі смертю та людськими катастрофами, такими як війна, геноцид, вбивства, терористичні акти та великі аварії); пригодницький туризм, туризм в антропогенних нетрях, туризм *incognita* тощо (Тютюнник, 2007). Поки що в етнокультурних ландшафтах екстремальні види туризму розвиваються значно менше, однак цьому процесу необхідно приділяти увагу ландшафтознавцям;

– дослідження мікроосередкових процесів. У 2009 році на захисті кандидатської дисертації у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича «Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах Подільського Побужжя» Шмагельською М.О., відомий еколог і ландшафтознавець В.М. Гуцуляк зазначив, що дослідження мікроосередкових процесів у структурі сучасних, переважно антропогенних ландшафтів, мо-

жуть стати основою розвитку нового напрямку антропогенного ландшафтознавства. Поступово цей прогноз підтверджується. У жовтні 2018 року вперше проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Мікроосередкові процеси в антропогенних ландшафтах», а у Київському національному університеті імені Т. Шевченка, захищена кандидатська дисертація «Рекреаційні осередки та геокотони Середнього Побужжя». У наявних дослідженнях частково відзначено, що у процесі формування рекреаційних ландшафтів, на особливу увагу заслуговують осередки, що почали розвиватися стихійно під впливом різних видів екстремального туризму. Задовольняючи потреби екстремалів, ці осередки, їх специфічні особливості функціонування не завжди «вписуються» в усталений розвиток сучасних громад та є небезпечними, та потребують уваги туризмознавців.

Подальший розвиток антропогенного ландшафтознавства призведе до детальнішого пізнання структури і властивостей сучасних ландшафтів. Це дасть можливість краще зрозуміти й обґрунтувати розбудову уже наявних і нових видів екстремального туризму у їх структурі.

Висновки. Однією з визначальних ознак розвитку антропогенного ландшафтознавства на початку ХХІ ст., є активне виокремлення із його структури нових перспективних напрямів – селитебного (міського, містечкового, сільського), промислового, техногенного, етнокультурного та інших ландшафтознавств. Їх подальший розвиток призведе до детальнішого пізнання антропогенних ландшафтів та можливостей розбудови у їх структурі відповідних екстремальних видів туризму. Цей процес розпочався давно, однак увагу ландшафтознавців привернув лише наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Розпочаті дослідження дають можливість зробити висновок, що активніше розвиваються різні види екстремального туризму в

структурі селитебних (міських), промислових (гірничопромислових), водних (водосховищ) та белігеративних ландшафтах. Розроблені теоретичні засади і практика проведення туристичних заходів традиційних видів туризму, навіть спортивного, як найбільш подібного до екстремального туризму, не завжди відповідають особливостям і вимогам розвитку останнього. Це потребує продовження дослідження специфіки екстремального туризму, регіональних особливостей його розвитку та значимості у життєдіяльності відповідної (екстремальної)

групи людей, а з початку ХХІ ст. й окремих місцевих громад.

Антропогенні ландшафти Поділля придатні для розвитку як екстремального туризму загалом, так і окремих його видів. Тепер і у майбутньому до таких належать альпінізм, особливо дитячий, дайвінг, пара- і дельтапланеризм та інші, а серед нових – пригодницький, темний туризм, туризм incognita тощо. Їх розвиток не лише дасть можливість активніше розбудовувати туристичну, але й соціально-економічну сферу будь-якого регіону України.

Список використаних джерел

- Воловик, В. М. (2013). Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: монографія. Вінниця. ТОВ «Вінницька міська друкарня». 464 с.
- Денисюк, Г. І. (2013). Антропогенне ландшафтознавство у першій половині ХХІ століття. Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця. 2013. 25. с. 7-12.
- Денисюк, Г. І. (2014). Антропогенне ландшафтознавство. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця. Вінницька обласна друкарня. 2014. 334 с.
- Денисюк, Г. І. (Ред.). (2005-2018). Серія: «Антропогенні ландшафти Поділля». Вінниця. ПП «ТД». Едельвейс і К.
- Кізиун, А. Г. (2017). Суспільні чинники розвитку екстремального туризму на Поділлі. Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця. 29. с. 134-139.
- Тютюник, Ю. Г. (2007). Объекты индустриальной культуры и ландшафт. Киев. Издательско-печатный комплекс университета «Украина». 152.
- Stephen Williams and Alan A. Lew. (2015). Tourism geography: critical understandings of place, space and experience. Third edition. Abingdon: Rout ledge. 327.

References

- Volovyk, V. M. (2013). Etnokulturni landshafty: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannia: monohrafiia. [Ethno-cultural landscapes: regional structures and nature management: a monograph]. Vinnytsia: TOV «Vinnytska miska drukarnia». 464. [in Ukrainian].
- Denysyk, H. I. (2013). Antropohenne landshaftoznavstvo u pershii polovyni XXI stolittia. [Anthropogenic Landscape Studies in the First Half of the Twenty-First Century]. Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Serii: Heohrafiia. Vinnytsia. 25. 7-12. [in Ukrainian].
- Denysyk, H. I. (2014). Antropohenne landshaftoznavstvo. Chastyna I. Hlobalne antropohenne landshaftoznavstvo. [Anthropogenic landscape science. Part I. Global anthropogenic landscape science]. Vinnytsia. Vinnytska oblasna drukarnia. 334. [in Ukrainian].
- Kiziun, A. H. (2017). Suspilni chynnyky rozvytku ekstremalnoho turyzmu na Podilli. [Social factors of extreme tourism development in Podillia]. Naukovi zapysky VDPU imeni M. Kotsiubynskoho. Serii: Heohrafiia. Vinnytsia. 29. 134-139. [in Ukrainian].
- Denysyk, H. I. (2005-2018). Serii «Antropohenni landshafty Podillia». [Series “Anthropogenic Landscapes of Podillia”]. Vinnytsia. PP “TD Edelveis iK”.
- Tiutiunik, Yu. H. (2007). Obekty industrialnoi kultury i landshaft. Kiev. Izdatielskopechatnyi kompleks universiteta «Ukraina». 152. [in russian].
- Stephen Williams and Alan A. Lew. (2015). Tourism geography: critical understandings of place, space and experience. Third edition. Abingdon: Rout ledge. 327.

Статтю надіслано до редколегії 12.05.2023 р.